

URDIS

We know

Cartea aceasta îl poartă pe cititor într-o fascinantă și adesea violentă odisee, care se întinde pe mai bine de o mie de ani de conflict și cultură. Reid urmărește evenimentele de la venirea vikingilor, până la epurările lui Stalin și mai departe, după sărbătorirea independenței din 1991. Transpune indiscutabila ei cunoaștere a subiectului într-o lucrare accesibilă, care ar trebui să îmbogățească experiența oricărui călător în această nouă țară.

Independent on Sunday

Anna Reid (...) are privirea ageră și mintea curioasă care au făcut-o să pornească într-o călătorie prin istoria țării, care s-o ajute să înțeleagă ce vede. De multe ori controversat, dar niciodată plictisitor, ea îl poartă pe cititor în același timp într-un tur al Ucrainei, făcând legătura dintre evenimentele trecute și contextul actual (...) [ea] se dovedește a fi un fin observator al scenei ucrainene.

TLS

Istorie captivantă (...) [Reid] scrie cu autoritatea pe care i-o dau cei trei ani în care a locuit la Kiev ca reporter (...) este remarcabil de lucidă în fața multelor versiuni antagonice ale istoriei Ucrainei și a eroilor ei majoritar inventați. Un guvern înțelept și generos de la Kiev i-ar da o medalie.

The Times

Anna Reid a fost corespondent la Kiev pentru Economist și Daily Telegraph în perioada 1993-1995 și de atunci a scris despre Ucraina în Newsweek, Spectator și Foreign Affairs. Este autoarea cărților *The Shaman's Coat: A Native History of Siberia* și *Leningrad: Tragedy of a City Under Siege, 1941-44*, care a fost tradusă în optsprezece limbi și a figurat pe lista scurtă pentru premiul Duff Cooper.

Anna Reid

FRONTIERA

Incursiune în istoria

UCRAINEI

Traducere de Roxana Olteanu

Cuprins

Mulțumiri	9
Notă despre numele locurilor.....	13
Prefață la ediția din 2022	17
 PARTEA ÎNTÂI	 19
 Capitolul 1 Noul Ierusalim: Kiev	 21
Capitolul 2 Polonezii și cazacii: Camenița Podoliei..	46
Capitolul 3 Marea rusească: Donețk și Odesa	72
Capitolul 4 Cartea Genezei: Lviv.....	100
Capitolul 5 Un fragment lipsit de însemnătate:	
Cernivți	127
Capitolul 6 Marea Foamete: Matussiv și Lukovîția..	149
Capitolul 7 Națiunea dispărută: Ivano-Frankivsk ...	180
Capitolul 8 Negul de pe nasul Rusiei: Crimeea.....	215
Capitolul 9 Imperiul explodează: Cernobil.....	239
Capitolul 10 Europa sau Mica Rusie? Ucraina.....	269

PARTEA A DOUA.....289

Capitolul 11 Mărirea și decăderea Revoluției Portocalii.....	291
Capitolul 12 Maidanul.....	313
Capitolul 13 Putin ripostează.....	327
Capitolul 14 Între bătălii.....	349
Capitolul 15 Noul război.....	359
Capitolul 16 Ce urmează?.....	378
Bibliografie selectivă.....	395
Index.....	400

Mulțumiri

Mulți oameni au contribuit la diferitele ediții ale acestei cărți. Pentru prima, scrisă la mijlocul anilor 1990, le mulțumesc în special regretatului Serhi Maksimov și Taniei Lipnițka, Svitlanei Rusnak și lui Sașa Sparinski pentru ajutorul și prietenia caldă de la Kiev. Iulia Horoșilova, Roma Ihnatovici, Vlada Tkaci și Roman Vasciuk au fost generoși cu încurajări și idei. Profesorul Timothy Colton, dr. Peter Duncan, prințul Jezza Giray, dr. Lubomír Haida, Simon Hemans, profesorul Geoffrey Hosking, dr. Daniel Kaufmann, profesorul John LeDonne, profesorul Richard Pipes, profesorul Roman Szporluk, profesorul Adam Ulam și profesorul Andrew Wilson au oferit interviuri revelatoare, iar Jonathan Ford o critică nemiloasă și neprețuită a manuscrisului. Doctorul Chiara Mayer-Rieckh, Julian Ellison, Jean de Sola Pool și Chris și Annabel Wrenn m-au găzduit cu ospitalitate, iar personalul de la Biblioteca Școlii de Studii Slavonice și Est-Europene, Biblioteca din Londra și Biblioteca Britanică a fost răbdător și de ajutor. Mulțumesc din suflet în special agentului meu de atunci Peter Robinson, fără sprijinul căruia această carte și cariera mea ulterioară de scriitor nu ar fi existat niciodată. Și la fel și Rebecca Wilson, pe atunci de la Wei Denfeld & Nicolson, care a pariat pe o tânără jurnalistă fără renume.

Pentru ediția din 2015, post-Maidan, am avut norocul să pot apela la creierele înțelepte și bine aprovizionate ale lui Duncan Allen, Robert Brinkley, Laurence Broyd, Robert și Larissa Homans, Andrii Kîrhiv, Iuri Lukanov, Ihor Olehov, Nick Piazza, Roland Smith și Andrei Terehov. Mulțumirile mele recunoscătoare tuturor, dar și regretatei Marta Kolomaieț. În Donbass, Ludmila Bortok de la Donbass TV, Serhi Garmaș de la

Capitolul 1 Noul Ierusalim: Kiev

*Dar cea mai strălucitoare lumină era
crucea albă ținută de uriașa statuie a Sfântului
Vladimir, din vârful colinei Vladimir.*

Mihail Bulgakov, 1925

Ucraina se traduce literal prin „margine” sau „graniță”, și exact asta și este. Un pământ plat, fertil și fatalmente ispititor pentru invadatori, Ucraina a fost împărțită între Rusia și Polonia de la mijlocul secolului al XVII-lea până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, între Rusia și Austria în secolul al XIX-lea, și între Rusia, Polonia, Cehoslovacia și România între cele două războaie mondiale. Până la prăbușirea Uniunii Sovietice din 1991 nu a fost niciodată stat independent.

Statutul de graniță a însemnat două lucruri. Primul, ucrainenii au moștenit violența. „Revoltă, război civil, pogromuri, foamete, epurări, holocaust”, remarca un prieten frunzărind prin cutia mea cu fișe pe care le adunasem când făceam cercetări pentru această carte. „Unde e secțiunea cu pace și prosperitate?” Al doilea, ei au rămas cu un sentiment superficial și echivoc față de identitatea națională.

Deși s-au revoltat cu fiecare ocazie, cele câteva situații în care chiar au obținut o oarecare autodeterminare – în timpul războaielor căzăcești din secolul al XVII-lea, în timpul Războiului Civil din 1918-1920 și spre sfârșitul ocupației naziste – perioadele acestea au fost urâte, brutale și, mai presus de

toate, scurte. Mai mult, până de foarte curând, vecinii Ucrainei nu au văzut-o deloc ca pe o țară separată sau pe ucrainenii ca popor separat. Pentru ruși era o parte din Rusia; pentru polonezi, o parte din Polonia. Și mulți ucrainenii, rusificați sau polonizați de secole de dominație străină, credeau la fel. Cu puține momente de înaltă inspirație în istoria lor schizofrenică și îndepărtate în timp și cu vecini care refuzau din start să recunoască existența unui astfel de lucru precum istoria „ucraineană” nu e de mirare că ucrainenii se întrebă și acum cine sunt și cam ce fel ar vrea să fie țara lor.

Povestea – Ucraina frontieră, Ucraina câmp de luptă și Ucraina stat nou-născut, care se luptă să-și construiască o identitate națională – începe la Kiev. Când am ajuns eu acolo cu avionul, într-o seară de iarnă din anul 1993, sala bagajelor din aeroport era plină până la glezne de o mocirlă maronie plină cu gloduri de pământ. Valizele noastre și-au făcut apariția în spatele unui camion Kamaz care le-a răsturnat într-o grămadă mare, lăsându-i pe pasageri să răscrolească și să se chinuie să-și găsească lucrurile. Drumul spre oraș – singura autostradă cu patru benzi din Ucraina, am aflat mai târziu – era învăluit într-o beznă ca pe vremea Blitzkrieg-ului: niciun stâlp de iluminat, niciun gard de siguranță, nicio linie albă. Tovarășii mei de drum miroseau a haine ude și a mâncare veche și aveau niște baloturi cu formă ciudată, legate cu sârmă, cu niște bucăți de lemn pe post de mâner. După ce am fost lăsată într-o piață tăcută din mijlocul unui oraș invizibil, m-am dus să caut o cabină telefonică. Ce am găsit era o bucată zgâriată de aluminiu care avea atașat un receptor de bachelită străvechi – fără instrucțiuni, fără carte de telefon, fără lumină. Nu aveam nici bani ucrainenii, dar, într-un mod miraculos, s-a dovedit că nu are importanță. Inflația dăduse peste cap monetarul și Ucraina nu mai folosea rublele sovietice pentru care erau făcute telefoanele publice, așa că acum convorbirile erau gratuite.

Dintr-o dată situația mi s-a părut mai prietenoasă, mai penetrabilă – călătoria mea în Ucraina începuse.

Celor care vin în vizită la Kiev de obicei nu le place orașul, dar cei care locuiesc acolo aproape întotdeauna ajung să-l iubească. Poate că scara care ducea la mica mea garsonieră puțea a urină și a varză putredă, dar afară erau ciori negre și înfoiate care zburau prin plopi, scuturând grămăjoare de zăpadă peste tramvaiele care treceau huruind pe jos. Mi-au plăcut străzile pavate cu piatră cubică, cu casele lor de început de secol, cu stucatură sofisticată, atât de dărăpănate, încât edilii orașului montaseră plase sub balcoanele lor, ca să nu cadă bucăți de tencuială în capul pietonilor. Mi-au plăcut parcurile de pe coline, cu cărări din cărămidă și cu pavilioane de fier forjat ruginit, unde se giugiuleau vara adolescenții și unde se dădeau iarna pe tobogan copii cu căciuli din blană de iepure. Mi-au plăcut bătrânii care jucau șah pe băncile din jurul fântânilor iluminate roz din Piața Independenței sau care veneau cu trusele de pescuit pe umăr după o zi petrecută la Nipru. Mi-a plăcut felul în care posesorii de câini se plimbau duminica dimineața, făcând cu gravitate schimb de complimente referitoare la frizura deosebită pe care o avea „Jack” sau „Johnny”. Mi-a plăcut piața acoperită, plină de ecouri și de porumbei, plină de țărănci care îți spuneau „vrăbiuță” sau „mică rază de soare” și ungeau cu miere sau smântână mâna cuiva, ca să guste. Mi-au plăcut cuplurile care dansau vineri seara pe muzica unui acordeon – nu pentru bani, doar de plăcere – în pasajele subterane din care picura apă. Mi-a plăcut să cumpăr buchețele de ghiocei înfășurate în frunze de iederă și legate cu ață verde, de la florăresele care apăreau la intrarea metroului, primăvara devreme. Iar toamna îmi plăceau acele babușki autoritare care, trecând pe stradă, îți spuneau să te închei la haină și să-ți pui căciula, că a venit prima zăpadă. Ba chiar a ajuns – semnul unei adevărate convertiri – să-mi placă salo, slănina crudă de porc, mâncată cu pâine neagră, sare și usturoi, adică delicatasa

națională și vedeta multor glume făcute pe seama presupusei preferințe pe care o au bărbații ucraineni pentru salo, în dauna sexului.

Cu toate acestea, Kievul era un oraș melancolic. Caracteristicile lui erau eșecurile, absențele. Unele erau evidente: doar un singur supermarket (cu plata numai în dolari), puține mașini personale (șase mașini într-o intersecție erau considerate aglomerație în trafic), un serviciu poștal de tot răsul (ca să trimiți o scrisoare, trebuia să te duci la gară și să i-o dai unui necunoscut amabil care mergea în direcția aceea). Altor lucruri le simțeai intensitatea abia după un timp. Cu beneficii și pensii practic inexistente, cu cele mai rudimentare servicii medicale (medicamentele trebuiau plătite, doctorii cereau șpagă) și fără nicio asigurare (apăruseră câteva firme private, dar nimeni nu avea încredere să-și plaseze banii în ele), kievenii duceau o viață precară, necunoscută în Occident, sărăcia nu era diferită de o boală sau de o ceartă de familie. Se vedea asta în trupurile lor sfrijite și în fețele supte și alarmate ca din vremea recesiunii; fețele unor oameni care se descurcă cu vodcă ieftină și țigări mucegăite și care știu că trebuie să aibă grijă de ei singuri, pentru că nimeni altcineva nu va avea.

Și absențele erau fizice. Cu toate că mai bine conservate decât în multe dintre orașele ex-sovietice, fantomele bântuiau pe la toate colțurile. Aici o sinagogă pustie, dincolo, carcasa dărăpănată a odinioară grandiosului hotel „Leipzig”, lăsat să se dărâme de edilii corupți ai orașului. La tarabele cu cărți de pe trotuare se vindea o mică broșură dureroasă, intitulată Monumentele arhitecturale pierdute ale Kievului, în care erau înșirate toate bisericile și mănăstirile demolate pe vremea lui Stalin – Sf. Mihail cu cupole aurii, Sf. Vasile, Sfinții Boris și Gleb, Sf. Olga și așa mai departe. Cu atât de multe goluri, cu atât de multe lucruri dispărute, cercetarea trecutului necesita un soi de entuziasm pervers, un ochi de arheolog pentru mici indicii și spații goale.

Cel mai ușor de refăcut în imaginație din trecutul Kievului este orașul comercial gălăgios din perioada prerevoluționară a boom-ului din industria zahărului. Romancierul Aleksandr Kuprin, care scria în primul deceniu al secolului al XX-lea, descria un oraș plin de hamali și pelerini, negustori ambulanti evrei, matroane germane, ofițeri ruși ponosiți, studenți, cartofori, fum de țigară și șampanie ieftină. Cea mai mare parte a centrului istoric care s-a păstrat în Kiev – masiva clădire a Operei, bulevardele pietruite și extraordinara Casă cu Himere, decorată cu broaște, cerbi și rinoceri care făceau reclamă primei fabrici de ciment din oraș – datează din vremea aceea, iar în serile de vară străzile miroș și acum, ca pe vremea lui Kuprin, a „praf, liliac și piatră încinsă”; ambarcațiunile fluieră pe Nipru și oamenii beau kvas din borcane la mici chioșcuri de sub castani. Un muzeu de pe Andriyivski Uzviz, strada care coboară abrupt în spirală de la biserica Sf. Andrei, construită în stil rococo de Ecaterina a II-a, până în piața Contract, odinioară locul unde se ținea un mare bâlci anual, găzduiește o colecție eclectică de efemeride din această epocă: fotografiile sepia cu cadetii în uniformă, rezemați de o balustradă în studioul fotografic, o pereche de mănuși albe din piele întoarsă, o umbrelă pictată, elefanți de fildeș, un stereoscop, o casă de marcat decorată cu spirale, o pelerină de operă din catifea tivită cu pene de struț.

Dar trecutul care îi conferă Kievului o strălucire unică și care a făcut ca el să fie „Orașul” pentru romancierul Mihail Bulgakov și „Bucuria Lumii” pentru cronicarii medievali nu e în orașul îndrăzneț al prosperității de la sfârșitul secolului trecut, ci Kievul de acum o mie de ani. Din secolul al X-lea și până în secolul al XIII-lea a fost capitala primei mari civilizații a slavilor răsăriteni, Rusia Kieveană. Și acolo începe lupta pentru identitate a Ucrainei. Generații de savanți și-au aruncat insulte referitoare la modul în care a început Rusia, cum a fost guvernată, ba chiar cum a căpătat acest nume. Dar cea mai importantă dezbatere din toate e stârnită de cui aparține Rusia.

Civilizația Rusiei Kievene a migrat spre est, către Moscovia și către ruși, sau a rămas pe loc, în Ucraina? „Dacă Moscova este inima Rusiei,” spune un proverb rusesc, „și Sankt Petersburgul e capul, Kievul e mama.” Ucrainenii, evident, spun că Kievul nu are absolut nicio legătură cu Rusia – dacă orașul a fost mama cuiva, atunci a fost mama ucrainenilor.

Fondatorii Rusiei Kievene nu au fost nici ruși, și nici ucraineni, ci aceiași scandinavi – denumiți uneori vikingi, varegi, normanzi sau nordici – care au cucerit Islanda și anumite părți din Anglia, Irlanda și Franța în secolele al IX-lea și al X-lea. Venirea lor pe pământurile slave s-a făcut, potrivit istoriei ruse timpurii, Cronică vremurilor trecute, la invitația triburilor beligerante risipite de-a lungul râurilor mărginite de păduri, de la sud de Golful Finic:

Și între ei nu se mai da dreptate și neamurile se ridicau împotriva neamurilor și erau între ei vrăjmași și începură să se lupte între ei. Atunci își ziseră: „Vrem să ne căutăm un principe care să domnească peste noi și care să ne judece după dreptate.” Și se duseră peste mare la varegi, la ruși, căci acești varegi se numeau ruși (...) Grăiră deci către ruși ciuzii, slovenii, krivicii și vesii: „Țara noastră este mare și bogată, totuși nu cunoaște nici o rânduială; de aceea veniți la noi să ne conduceți și să ne cârmuiți¹.

Cronica poate să exagereze importanța scandinavilor. Unii istorici consideră că nu erau atât de numeroși, încât să aibă o influență prea mare; alții consideră că unul dintre triburile locale, polianii, a pus temelie Rusiei înainte să ajungă aceștia. Oricum ar fi, aceștia nu au venit ca stăpâni, ci ca negustori pe ruta comercială care leagă Marea Baltică de Marea Neagră prin râul Nipru. La un moment dat, în secolul al VIII-lea, și-au

construit primul avanpost pe râul Ladoga, în apropiere de Sankt-Petersburgul de azi, și în anul 830, potrivit Cronicii, au pornit cu bărcile lor lungi, cu cap de dragon, pe râu în jos, spre mica așezare cu case de lemn de pe malurile de gresie care deveniseră centrul comercial al Kievului. Împăratul bizantin Constantin al VII-lea Porfirogenetul, când scria cartea despre administrarea imperiului în secolul al X-lea, a descris bărci pline de sclavi, blănuri, ceară și miere care veneau în fiecare primăvară după topirea gheții pe afluenții Niprului. La Kiev își înnoiau pânzele și vâslele și în iunie porneau în convoi înarmat spre Marea Neagră și Constantinopole. O mulțime de monede de argint primite de scandinavi la schimb sunt descoperite și azi pe drumul dintre Ucraina și Suedia. Era o călătorie periculoasă, mai ales la vreo 400 de km spre sud, unde o serie de curenți repezi obligau ca bărcile să fie golite și târate pe uscat, unde erau vulnerabile în fața atacurilor date de fioreasele triburi de pecenegi. Astfel, ceea ce începuse ca o afacere comercială, s-a transformat – la fel ca în secolele de mai târziu companiile Hudson's Bay și East India – într-una politică. Punctele comerciale s-au transformat în forturi, forturile în puncte de colectare a tributului și punctele de colectare a tributului, la sfârșitul secolului al X-lea, în cel mai mare regat din Europa, care se întindea de la Marea Baltică până la Carpați. În cadrul acestui proces, dinastia scandinavă aflată la domnie, Riurik, a adoptat obiceiurile și limba băștinașilor, au făcut căsătorii cu membrii clanurilor locale și și-au slavizat numele. Helgi a devenit Oleg; Ingwarr, Igor; Waldemar, Vladimir.

Cel mai bun semn care a rămas din vremea măreței Rusii Kievene în oraș este catedrala Sfânta Sofia, construită în 1037 de unul dintre cei mai mari prinți din neamul Riurik, prințul Iaroslav cel Înțelept. Pe dinafară arată ca toate bisericile baroce ucrainene, cupolele grecești originale, înguste, și pereții de cărămidă au fost acoperite de mult cu aur și tencuială. Dar înăuntru respiră superba austeritate a Bizanțului. Sfinți etioiați,

¹ *Cronica lui Nestor*, traducere și comentarii de G. Popa-Lisseanu, în vol. *Izvoarele românilor*, vol. VII, „Bucovina”, București, 1935, pp.43-44 (n.trad.).

drapați în veșminte ocru și roz, mășăluiesc pe frescele umbroase de jur împrejur; deasupra lor, o Fecioară uriașă din mozaic de sticlă viu colorat, singură pe un fond auriu. Veșmântul ei, descris de scriitorul de cărți de călătorie Robert Byron, în anii '30, are „o nuanță de o strălucire unică, pe care nu o poate uita nimeni care a văzut-o (...), un albastru de porțelan, albastrul campanulei sau al ochilor de pisică siameză.”² În picioare poartă papucii purpurii ai împărăteselor bizantine, iar în jurul ei se află inscripția luată din biserica Sfânta Sofia din Constantinopole: „Dumnezeu este într-însa, de aceea nu poate fi mișcată de aici; Dumnezeu o ajută de la dimineață la dimineață.” Pe scara dublă care duce spre galeria de sus, maeștri aduși din Grecia au pictat scene de sărbătoare de acasă – aproape singurele tablouri bizantine pe care le avem cu viața seculară. Patru care trase de cai (sau bucăți din ele, ce au supraviețuit supra-picturii din secolul al XIX-lea) aleargă pe pereți, ovaționate de la ferestre și balcoane, în timp ce dincolo de porțile hipodromului sunt un măscărici care dansează și muzicieni care cântă la fluier, țimbal, flaut și orgă cu burduf.

Construită pentru a celebra convertirea la creștinism a lui Vladimir, tatăl lui Iaroslav, Sfânta Sofia s-a dorit a fi, și a rămas, un spațiu cu o semnificație politică și spirituală uriașă. Pe vremea țărilor, veneau aici milioane de pelerini. (Un vechi grafitti plin de întristare spune: „mi-am băut haina de pe mine când am fost aici”)³. Bolșevicii au desanctificat-o, dar nu au îndrăznit s-o demoleze; în perioada perestroikăi naționaliștii ucraineni au demonstrat în fața ei; în 1993, membrii unei secte New Age au stropit-o cu extincătoare, amenințând cu sinuciderea în masă, iar în 1996, credincioșii ortodocși au încercat – în mod ilegal, din moment ce acum e muzeu – să-și îngroape patriarhul între zidurile ei, folosindu-se de pietrele din pavaj după ciocnirile cu poliția. Deși, evident, nici „Ucraina”, nici

„Rusia” nu existau pe vremea lui, Vladimir a devenit sfânt protector atât pentru ucraineni, cât și pentru ruși, fiind celebrat în nenumărate povești populare, dar și prin statuia mare, ridicată de diaspora ucraineană în Holland Park, care îi nedumirește pe locuitorii Londrei.

Cu toată pasiunile stărnite de Sfânta Sofia, convertirea în cinstea căreia a fost construită a avut un scop pragmatic. Când Vladimir a venit la tron în anul 980, creștinismul se făcea deja simțit în Rusia Kieveană; bunica lui, Olga, se convertise pe ascuns la baptism cu câțiva ani înainte. Dar Vladimir era în primul rând un susținător entuziast al păgânismului. Cronica vremurilor trecute spune că el „ridică mai mulți idoli pe colina din afară a palatului Terem: un Perun de lemn cu cap de argint și mustăți de aur; și pe Choirs, pe Dajbog și Stribog, și pe Simargl și zeița Mokoș. Și le-au adus jertfe numindu-i zei, și-și aduseseră aici pe fiii și fiicele lor și-i jertfiră diavolilor”.⁴ Mai grav de atât, continuă piosul cronicar, el era „învins de dragostea după femei (...), concubine avea trei sute în Vișegorod, trei sute la Belgorod și două zeci la Berestov. Nesăturându-se cu viața desfrânată, a luat și femeile altor bărbați și a batjocorit și fete mari. Căci era stricat ca Solomon”⁵.

În ciuda începutului nepromițător, probabil că Vladimir s-a gândit la un moment dat că, dacă vrea să țină pasul cu vecinii, imperiului său îi trebuia o nouă religie. Tot ce îi rămânea de făcut era să aleagă una. Primii pe care i-a consultat, potrivit Cronicii, au fost musulmanii bulgari: „Vladimir i-a ascultat, căci îi plăceau femeile și el însuși era desfrânat, de aceea i-a ascultat bucuros; ceea ce nu-i convenea deloc era tăierea împrejur și reținerea de la carnea de porc și de la orice băutură. El răspunse: «Pentru ruși băutura este o plăcere, fără ea nu putem fi.»”⁶

² Robert Byron, *First Russia, then Tibet*, Londra, 1985, p. 121.

³ Michael Hamm, *Kiev: A Portrait 1800–1917*, Princeton, 1993, p. 15.

⁴ *Cronica lui Nestor*, traducere și comentarii de G. Popa-Lisseanu, în vol. *Izvoarele românilor*, vol. VII, „Bucovina”, București, 1935, p.80 (n.trad.).

⁵ *Ibidem*, p.81 (n.trad.).

⁶ *Ibidem*, p.84. (n.trad.).

După această dezamăgire, el a trimis în misiune oameni care să cerceteze celelalte opțiuni. Evreii și catolicii germani nu au reușit să-l impresioneze. „Am văzut cum se închină în templele lor,” i-au spus emisarii, „și n-am văzut nimic frumos.”⁷ Dar Hagia Sofia i-a dat pe spate pe kieveni: „grecii ne-au condus acolo unde ei se închină la Dumnezeu lor și nu mai știam dacă suntem în cer ori pe pământ; căci pe pământ nu se găsește nicio atare priveliște, nicio atare frumusețe. Nu suntem în stare să o povestim, dar un lucru știm, că acolo Dumnezeu locuiește în mijlocul oamenilor; și slujba lor este mai minunată decât în orice altă țară (...)”⁸.

Deci ortodoxia era. În 988, Vladimir a poruncit ca bătrânul zeu al tunetelor, Perun, să fie târât la râu și bătut cu bețele, după care i-a mânat pe kieveni într-un afluent al râului Nipru, pentru un botez în masă. „Unii erau în apă până la gât,” scriau cronicarii, „alții până la piept, iar cei mai tineri erau pe țărm; alții își țineau copiii (...). A fost mare bucurie în cer și pe pământ de a vedea atâtea suflete mântuite.”⁹ A fost unul dintre cele mai importante evenimente din istoria Europei. Alegând creștinismul și nu islamul, Vladimir a îndreptat ambițiile rușilor kievene spre Europa, și nu spre Asia, iar preluând creștinismul din Bizanț, și nu de la Roma, el i-a strâns prin ortodoxie pe viitorii ruși, ucrainenii și beloruși, separându-i fatalmente de vecinii lor catolici, polonezii.

Dezavantajele noii religii se găseau în viitor; beneficiile s-au făcut simțite imediat. Până la convertire, Rusia Kievenă avea deja contacte strânse cu Bizanțul. În 911, primul Riurik verificabil istoric, Oleg a făcut un raid la Constantinopol, și-a bătut în cuie scutul pe porțile orașului, spune legenda, și și-a gătit flota cu pânze de mătase. O jumătate de secol mai târziu, prințesa Olga l-a fascinat pe împăratul Constantin, când s-au

⁷ *Ibidem*, p.98. (n.trad.).

⁸ *Ibidem*. (n.trad.).

⁹ *Ibidem*, p.103 (n.trad.).

întâlnit pentru a negocia tratate comerciale, iar fiul ei, Sviatoslav, s-a aliat cu Bizanțul într-un război împotriva bulgarilor. Odată ce neamul Riurik a dobândit respectabilitate religioasă, domeniul politicii externe s-a lărgit, și ei au început să facă alianțe dinastice cu jumătate din casele regale creștine. După ce au capturat Hersones, un oraș grecesc de la Marea Neagră, Vladimir l-a forțat pe împăratul bizantin Vasile al II-lea să se căsătorească cu sora lui, Anna, o mișcare care a sporit enorm prestigiul Rusiei kievene. Fiul lui, Iaroslav, a căpătat porecla de „Socrul Europei”, căsătorindu-și fiii cu prințese poloneze și bizantine, iar pe cele trei fiice cu regi ai Ungariei, Norvegiei și Franței.

Oricât ar părea de neverosimile, aceste căsătorii nu erau dezechilibrate, pentru că Rusia Kievenă îi impresiona pe europeni prin nivelul de sofisticare, dar și prin dimensiune și forță. Episcopul Gautier Saveraux, trimis de Henri I al Franței să ceară mâna fiicei lui Iaroslav, Anna, a raportat acasă că „țara aceasta este mai unită, mai fericită, mai puternică și mai civilizată decât însăși Franța.”¹⁰ Prinții scăpătați, precum Olaf din Norvegia și Aetherlred și Edward (mai târziu Edward Confesorul) din Anglia, erau bucuroși să-și petreacă vreme în exil la curtea kievenă, iar Anna i-a uimit pe franci prin aceea că știa să scrie și să citească: un document din timpul scurtei ei regențe de după moartea lui Henry ne arată semnătura ei – „Anna Regina” – scrisă cu litere chirilice, alături de cruci analfabete franțuzești. Sute de clerici și cărturari bizantini au venit la Kiev pentru a sluji în noile biserici ale lui Iaroslav și pentru a traduce scripturile, iar nobilii kieveni au adoptat îmbrăcăminte bizantină – manuscrise iluministe ni-i arată îmbrăcați în veșminte roșii și violet, cu manșete și tivituri de brocard auriu. Buna rostuală, stabilită de unul dintre succesorii lui Iaroslav, prevedea să te trezești dimineața, să-i aduci laudă lui

¹⁰ Volodymyr Sichynskyi, *Ukraine in Foreign Comments and Descriptions from the VIth to the XXth Century*, New York, 1953, p. 37.

Dumnezeu, „să mănânci și să bei fără zgomote nedemne” și să te reții de la a-ți bate soția. Legile obișnuite, bazate pe ordinele lui Iaroslav, erau remarcabil de umane și prevedeau mai degrabă amenzi, decât pedepse corporale.

Dar zilele de glorie ale Rusiei Kievene au fost scurte. Pe patul de moarte, în 1054, Iaroslav și-a rugat vlăstarele să „se iubească unul pe celălalt”, pentru că, „dacă trăim în invidie și neînțelegere, certându-ne unul cu altul, atunci vă veți pierde pe voi și veți duce la pieire pământul străbunilor voștri (...)¹¹”. Aceștia nu l-au ascultat, iar imperiul s-a dezintegrat într-o puzderie de cnezate care se războiau între ele: Kiev, Cernihiv și Turov în sud, Galiția și Volînia în vest, Novgorod, Polotk și Smolensk în nord, Vladimir-Suzdal, Riazan și Tver pe Volga. Însuși Kievul s-a redus de la capitală imperială la un mărunț cnezat, condus în o sută de ani de douăzeci și patru de cneji. O baladă din secolul al XII-lea, Cântec despre oastea lui Igor, deplânge starea de neorânduială:

frate îi spune la frate:

„asta-i a mea

și asta-i tot a mea”

iar cnejii-au început să spună

de ce-i mic: acesta-i mare

și pe când între ei înșiși

seamănă discordie

pe atunci din toate părțile cu triumf

păgânii intră pe pământ rusesc.¹²

Distrugerea s-a produs în secolul al XII-lea, de mâna mongolilor. De origine de la granița de nord-vest a Chinei, acești nomazi războinici perfect organizați cuceriseră deja

¹¹ George Vernadsky, Michael Karpovich, *A History of Russia: Vol. 2 Kievan Russia*, Newhaven, 1948, p. 83.

¹² *The Song of Igor's Campaign: an epic of the twelfth century*, trad. Vladimir Nabokov, London, 1961, p. 45.

sudul Siberiei, Asia Centrală și Iranul. În 1237, o armată comandată de Batu Khan, un nepot de-ai lui Genghis, a trecut Uralii și a intrat în Rusia, așa de rapid și de înfricoșător precum „un întuneric fugărit de un nor”, după cum spunea un cronicar arab care îi văzuse atacând în altă parte. Jurând să „lege Kievul de coada calului său”, Batu a capturat orașul în 1240, după un lung asediu și lupte cumplite de stradă. În afară de câteva, toate cele patru sute de biserici din oraș au fost incendiate, iar fortificațiile de pământ, străpunse de cele trei Mari Porți, au fost rase de pe suprafața pământului.

Când armata mongolă s-a retras, doi ani mai târziu, Kievul a intrat într-un declin lung și aproape terminal. Comerțul pe Nipru deja nu mai exista după cruciadele care deschiseseră estul Mediteranei corăbiilor creștine. În 1299, Kievul și-a pierdut și statutul religios, când mitropolitul, cleric important al Rusiei Kievene, și-a transferat scaunul la Vladimir și apoi, câteva decenii mai târziu, la Moscova. Atacată constant de tătarii crimeeni, orașul s-a redus la trei așezări abia legate între ele – „Orașul de Sus”, în jurul bisericii Sfânta Sofia și al vechii Porți de Aur, Mănăstirea din Peșteră, pe dealurile de vizavi, și Podil, vechiul district comercial de pe valea râului.

Timp de o jumătate de mileniu, Kievul a lăncezit, static loc izolat și uitat de lume. Un venețian care l-a vizitat pe la 1470 îl descria ca fiind „simplu și sărac.”¹³ Ecaterinei cea Mare, când a trecut pe acolo în drumul ei spre Criméa, în 1787, nu-i venea să creadă că acesta era Kiev, Orașul Gloriei, Kiev, Noul Ierusalim. „De când am ajuns, se plângea ea, m-am uitat în jur să văd orașul, dar până acum nu am găsit decât două fortărețe și niște așezări la periferie.”¹⁴ Spre intrarea în secolul al XIX-lea, vizitatorii orașului se plângeau de străzile pavate cu scândură, de mulțimile de cerșetori, de inundațiile și incendiile frecvente, de lipsa clădirilor zdravene din piatră și de îngrozitoarea apă de

¹³ Hamm, *Kiev*, p. 5.

¹⁴ *Ibid.*, p. 18.

băut, atât de rea, se pare, încât nici caii nu se atingeau de ea. Orașul a început să-și revină abia la mijlocul secolului /al XIX-lea – n.tr./, odată cu apariția căilor ferate și cu prosperitatea adusă de producția de zahăr.

Deși a avut o scurtă durată de viață, Rusia Kieveană – străveche, vastă, civilizată și impecabil europeană – a făcut istoria să se mândrească cu ea. Dar a cui istorie era aceasta? Potrivit rușilor, după retragerea mongolilor, populația Rusiei Kieveane a migrat spre nord-est, luând cu ea cultura și instituțiile ei. În timp ce vechea capitală s-a năruit, splendoarea kieveană a renăscut la Moscova, principatul care s-a extins rapid, devenind Moscovia și apoi Rusia Mare. Așadar, urmașii Rusiei Kieveane nu sunt ucrainenii, cu limba lor ciudată și cu obiceiurile lor vetuste, provinciale, ci rușii mult mai prosperi.

Ucrainenii, pornind de la istoricul de la începutul secolului, Mihailo Hrușevskîi, spun că acestea sunt aberații. Moscovia n-a avut mai mare legătură cu Rusia Kieveană decât au avut galii cu Roma, iar a trata-o pe una ca o continuare a celeilalte este ca și cum ai lega Franța de istoria Imperiului Roman. Cât despre adevărata populație a Rusiei Kieveane, ea a rămas exact unde a fost – sau dacă unii oameni au plecat, într-adevăr, în nord, ei au revenit rapid acasă. „Statul Kievean, legile și cultura lui au fost creația unei singure națiuni, ucrainenii-ruși,” susținea Hrușevskîi cu fermitate, „în timp ce statul Vladimir-Moscova a fost creația unei alte națiuni, rușii mari.”¹⁵ Rusia, cu alte cuvinte, nu este „fratele mai mare” al Ucrainei, ci invers. În loc ca rușii să-i numească pe ucrainenii „rușii mici”, poate că ar trebui să-și spună ei „micii ucrainenii.”

¹⁵ Michael Hrushevsky, “The Traditional Scheme of “Russian” History and the Problem of the Rational Organization of the History of the East Slavs”, pub. 1903 and reprinted in English in *Slavistica: Proceedings of the Institute of Slavistics of the Ukrainian Free Academy of Sciences* No. 55, Winnipeg, 1966, pp. 8–9.

Linia oficială a sovieticilor în legătură cu această dispută pune accent pe armonie, omogenitate și frăție. Rusia Kieveană a fost locuită de o unică națiune monolitică, „străvechii ruși”, din care s-au tras toți, rușii, ucrainenii și belorușii; pentru sovietici, a te certa pe Vladimir și Iaroslav e ca și cum germanii și francezii s-ar certa pe Carol cel Mare. Limbile celor trei națiuni derivă toate de la vechii slavi și toate cele trei au moștenit ortodoxia.

Sovieticii aveau dreptate, într-un fel. Dar chiar și pe timpul lui Iaroslav existau diferențe între Rusia de nord (viitoarea Rusie) și Rusia de sud (viitoarele Ucraina și Belarus). Cele mai evidente derivau din climă și geografie. Nordicii trăiau în păduri de pin și în case din lemn; sudicii trăiau printre stejari și frasini, în case făcute din nuiele tencuite cu pământ. Nordicii, cu solul lor sărac și iernile nesfârșite, mâncau pâine neagră, făcută din seară; sudicii, cu pământul lor negru și bogat și cu perioada de vegetație mai lungă, mâncau pâine albă, făcută dintr-un grâu mai puțin rezistent. Numai nordicii făceau băi de abur. „Se încălzesc iarna cu căldură mare,” spun cronicarii că ar fi spus Sf. Andrei, într-o călătorie mitică de la Kiev la Novgorod, „pe urmă (...) iau nuiele tinere și își biciuiesc trupurile (...) atât de violent, că abia scapă cu viață. Pe urmă se clătesc cu apă rece și își revin. Nu li s-ar părea greu să facă asta în fiecare zi, ba chiar de bunăvoie se supun unei asemenea cazne.”¹⁶

Distincțiile între nord și sud erau limpezi și în nomenclatura contemporană. Împăratul bizantin Constantin al VII-lea Porfirogenetul, în cartea lui, *De Administrando Imperio*, vorbește despre „rușii de aproape”, din jurul Kievului, și „rușii de departe”, de la periferii. Cu toate că termenul „ucrainean” nu a intrat în uzul general decât la sfârșitul secolului al XIX-lea, cuvântul „Ukraina”, care desemnează pământurile din jurul Kievului, apare pentru prima dată într-o cronică din 1187.

¹⁶ Vernadsky, *History of Russia*, p. 309.

Muscoviții începuseră în secolul al XIV-lea să-și spună „russki”, iar statului lor, „Rossia”, după cuvântul grecesc pentru „Rusia”, în timp ce ucrainenii și belorușii au continuat să-și spună ruseses sau rusinî, redat în engleză prin „ruteni”.

Lucrul care a adâncit dramatic prăpastia dintre cele două jumătăți ale Rusiei Kievene a fost sosirea mongolilor. Kievul și partea de sud a Rusiei Kievene au fost devastate, dar peste ceva mai mult de un secol au fost abandonate. În contrast, cnezatele din nord au devenit tributare permanente ale Hoardei de Aur.

Mongolii stăpâneau prin intermediari, oferind liderilor locali privilegii în schimbul tributului. Cei mai puternici cneji din nord erau aceia care reușeau să strângă de pe teritoriile lor cei mai mulți oameni și bani pentru a-i trimite hanului în capitala lui de pe Volga. Neplata tributului era pedepsită în cel mai crud mod, și pedeapsa cu moartea, rară în Rusia Kievană, a început să fie aplicată pe scară largă. Semnificativ, cuvintele rusești care desemnează „lanțul” și „biciul”, dar și „banii” au origini mongole. „Rușii au învățat de la mongoli, scrie istoricul Richard Pipes, o concepție asupra politicii care limitează funcțiile statului la colectarea de tribut (sau taxe), menținerea ordinii și asigurarea securității, dar care era complet golită de sentimentul de responsabilitate pentru bunăstarea poporului.”¹⁷ Spre sfârșitul secolului al XV-lea, invadată la rândul său dinspre est, Hoarda de Aur s-a destrămat, iar cnezatele din nord au încetat să mai plătească tribut și au stăpânit din nou independent. Dar la momentul acela despotismul violent, în stil asiatic, era deja încetățenit. Râcăie un rus, spune o zicală, și o să găsești un tătar.

Dacă partea de nord a Rusiei Kievene a căzut în mâna Hoardei de Aur, partea de sud a căzut în mâna lituanienilor. Războinici și turbulenți, adoratori ai copacilor, șerpilor,

iepurilor și izvoarelor, aceștia erau singurul popor baltic care rezistase cu succes în fața eforturilor puternicilor Cavaleri Teutoni de a-i converti și de a-i stăpâni. Când Rusia Kievană s-a prăbușit după retragerea mongolilor, aceștia au umplut golul și și-au mărit Ducatul de patru ori în dimensiune în mai puțin de o sută de ani. În 1362, armata lituaniană, sub comanda Marelui Duce Algirdas, a cucerit Kievul, și anul următor a obținut o victorie zdrobitoare împotriva mongolilor, în bătălia de la Apele Albastre, din cotul Niprului. Marele Ducat lituanian acum ocupa aproape jumătate din teritoriul fostei Rusii Kievene, întinzându-se de la Marea Baltică la Marea Neagră.

În ciuda reputației de popor crud, lituanienii s-au dovedit a fi stăpânitori relativ blânzi. Neavând suficienți oameni sau resurse pentru a coloniza sau ocupa, ei au adaptat aranjamentele deja existente, cooptând vechea nobilime din Rusia Kievană sub lozinca „Noi nu schimbăm vechiul și nici nu aducem noul”. Mulți lituanieni au adoptat ortodoxia, iar ruteana – precursora limbilor ucraineană și belorusă – a devenit *lingua franca* în Ducat. Drepturile Magdeburg, comune în toată Europa medievală și acordate în 1494 Kievului și altor orașe din vechea Rusie Kievană, le permiteau burgurilor să-și aleagă primarii și magistrații și le scutea de anumite taxe. Toate acestea, potrivit istoricilor ucraineni, sunt motivele pentru care tradițiile Rusiei Kievene s-au păstrat în zona în care avea să fie Ucraina, în timp ce în Muscovia, stăpânită de mongoli, au dispărut.

În realitate, e greu de spus cât s-a păstrat undeva din Rusia Kievană. Ceea ce au făcut, însă lituanienii, cu consecințe nesfârșite pentru istoria est-europeană, a fost să solidifice legătura de secole dintre Ucraina și Polonia. La scurt timp după ce au cucerit sudul Rusiei Kievene, lituanienii s-au gândit că le-ar trebui niște aliați ca să-și păstreze noul imperiu – în practică, aceștia nu puteau fi decât teutonii sau polonezii. Polonezii păreau să fie răul cel mai mic, așa că în 1385 Marele

¹⁷ Richard Pipes, *Russia Under the Old Regime*, Londra, 1974, p. 75.

Duce Iogaila a deschis negocierile pentru mâna reginei Jadwiga a Poloniei, o fetiță de unsprezece ani. Baronii polonezi, care preferau niște lituanieni care să nu se amestece, decât un Habsburg puternic, au acceptat, și anul următor Iogaila, botezat în grabă, a fost încoronat solemn Rege al Poloniei.

Pentru Jadwiga, căsătoria a fost un dezastru. Dată pe mâna unui barbar păros, și nu a logodnicului austriac promis, ea s-a topit pe picioare, dedicându-se faptelor bune, și a murit la douăzeci și patru de ani, fără să aibă copii. Din punct de vedere politic însă, a fost un succes răsunător, care a culminat cu Uniunea de la Lublin din 1569, care a transformat două state separate cu monarhie comună în „Cea mai strălucită Uniune dintre Două Națiuni.” De la sfârșitul secolului al XIV-lea și până când Rusia a luat prima mare îmbucătură din Uniune, la mijlocul secolului al XVII-lea, așadar, aproape tot teritoriul Ucrainei de azi a fost condus din capitala regală a Poloniei, Cracovia.

Aici începe marea dezbatere a Ucrainei – încă aprinsă, încă nedecisă – sunt ucrainenii central-europeni, ca polonezii, sau o specie de ruși? Polonezii obișnuiau să numească partea de vest a Ucrainei „Mica Polonie de Est”; numele rusesc al Ucrainei era „Mica Rusie”. Ucraineana vorbită în vestul Ucrainei are multe cuvinte poloneze; ucraineana din centrul Ucrainei e plină de cuvinte rusești. Bărbaților din vestul Ucrainei li se spune, ca la polonezi, „pan Cutare”; cei din centru și din est, ca și la ruși, „gospodin”. Majoritatea ucrainenilor sunt ortodocși, dar în vest, o biserică „uniată” separată, fondată la sfârșitul secolului al XVI-lea, combină liturgia ortodoxă cu supunerea față de Papă. Ucraina de Vest a dărâmat palatele renascentiste, orașele fortificate și bisericile cu cupole în formă de bulb de ceapă. Satele sunt presărate pe văile blânde, după cum spune Joseph Conrad, „ca niște mănunchiuri de bărci ascunse în adânciturile valurilor mării.” Pe scurt, este o parte îndepărtată din

Mitteleuropa. Estul Ucrainei este plat, tern, plin de câmpuri de sfeclă și mormane de gunoi – capătul de vest al stepei rusești care se întinde pe mii de kilometri.

Kievul este locul în care se întâlnesc cele două moșteniri. Niprul, singura mare graniță naturală a Ucrainei, care împărțea țara între Rusia și Polonia, împarte în două și orașul. Cupolele de aur ale marilor mănăstiri ortodoxe și turlele neogotice ale catedralei catolice se ridică împreună pe cer, iar ucraineana și rusa se amestecă într-un argou necizelat în troleibuze și pe străzi.

Rezultatul, în mod surprinzător, este liniștea, și nu tensiunea, amestecul de umbre, și nu contrastul dintre alb și negru. Întreabă un kievean despre originea lui, și el va răspunde ceva de genul: „Tata este ucrainean crescut în Siberia, mama e rusoaică din Odesa, iar numele nostru de familie are rezonanță poloneză.” Spre deosebire de locuitorii unor orașe ca Vilnius sau Tbilisi, care își susțin cu ardoare identitatea, kievenii nu prea știu cine sunt și nu prea le pasă. La șase ani după independență, emblema cu secera și ciocanul încă mai tronează pe clădirile parlamentului și ale ministerului de externe, iar în capătul străzii centrale, Kreșchatîk, Lenin întinde o mână de marmură vișinie spre un panou publicitar care face reclamă unei bănci recent privatizate. Strada Engels a fost rebotezată, dar Karla Marksa a rămas la fel. Toate aceste elemente care au supraviețuit se datorează mai puțin unei nostalgii, cât înclinației pragmatice de a lăsa în pace câinii adormiți.

Una dintre explicațiile lipsei de ardoare etnică sau ideologică a Kievului este provincialismul lui hotărât. Timp de 700 de ani a fost un oraș de graniță, o periferie somnoroasă a unui centru gălăgios aflat în altă parte. După ce a obținut succesul independenței, el nu a lăsat ca faima să-i schimbe stilul. În ziare, peste câteva zile, nu găseai prea multe lucruri în afară de știri domestice. Posturile televiziunii de stat subzistă cu filmări de dansuri populare intercalate cu imagini tremurătoare ale Sfintei Sofia, filmate din elicopter. (Privitul la